

הצרת כעונש – לא על כל "לשון הרע"

מאחר ודעת חז"ל היא, כי הצרעת מהווה עונש על חטא "לשון הרע"¹, יש עמנו מקום לבוא ולשאול על אודות ארבע שיחות של "לשון הרע", המצויות במקרא, ש"גיבוריהן" לא נענשו בצרעת², ולברר על שום מה נפטרו מעונש זה, בניגוד למשה³, מרים⁴, וגיחזי⁵, שנענשו, כידוע, בעונש זה.

א. יוסף. על יוסף נאמר: "היה רעה את אחיו בצאן, והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו, ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם" (בראשית ל"ז, ב). לדעת חז"ל התלונן יוסף על אחיו ומסר, כי הם חשודים על אכילת "אבר מן החי", כי הם מזלזלים בבני השפחות ונוהגים בהם כעבדים, וכי הם נותנים את עיניהם בבנות הארץ⁶. מאחר ותלונות אלו נחשבות בעיני חז"ל ל"לשון הרע"⁷, נשאלת, אפוא, השאלה, מדוע לא נענש יוסף בצרעת כפי שנענשו מספרי "לשון הרע" אחרים?

ב. דואג האדומי. איש זה, שהיה "אביר הרועים אשר לשאול", נוכח בנוב בעת שדוד ומעריו קיבלו לחם קודש מידי אחימלך הכהן והצטיידו בחרבו של גלית, שהיה "לוטה בשמלה"

1. ראה את מאמרי: "דעת חז"ל על הצרעת כעונש על לשון הרע", "שמעתין" (ניסן תשנ"ה), גליון 121-122, עמ' 108-113. וראה שם, לדוגמה, את דבריו של רבי פדת: "ברית כרותה להקבי"ה בעולם, כל מי שמשפר לשון הרע ילקח בצרעת" (תנחומא, מצורע, א"ו).
2. לא נכלול במסגרת זו, את ציבא עבד מפיבושת, שדיבר "לשון הרע" על אדונו (ראה: שמואל ב' ט"ז, ג), כי הנושא נדון בתלמוד שבת נ"ב, ע"א, ושם הוא נתון במחלוקת שבין רב ושמואל אם אמנם הייתה זו "לשון הרע" או לא, והדבר לא הוכרע. אף לצידו של רב הסבור שדברי ציבא נחשבו ל"לשון הרע", עדיין אין מקום לשאול, מדוע לא נענש ציבא בצרעת, כי אפשר שציבא, בהיותו עבד כנעני אינו נכנס לקטגוריית הנענשים על חטא זה. וראה ביבמות ס"ב, ע"א שציבא היה עבד כנעני.
3. כאשר משה אמר על העם: "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי, כי יאמרו לא נראה אליך ה'" (שמות ד', א), נחשבה לו אמירה זו ל"לשון הרע", והי' הענישו בצרעת, על ידו, במסגרת האות השני: "הבא נא ידוך בחיקך, ויבא ידו בחיקו ויציאה והנה ידו מצורעת כשלג" (שם, שם, ו). ראה: שמות רבה ג', טז, ובמדבר רבה ז' ה'.
4. כאשר מרים דיברה עם אהרן במשה – חרה בהם אף ה': "והנה מרים מצורעת כשלג" (במדבר י"ב, ט-ו). וחז"ל אמרו: "שכן מצינו באהרן ומרים, שסיפרו לשון הרע במשה ובאת עליהם הפורענות" (ספרא, מצורע, ה', ז).
5. גיחזי, כידוע, רץ אחרי נעמן, סיפר לו סיפור בדים על אלישע וקיבל ממנו "ככרים כסף ושתי חליפות בגדים". אלישע, בתגובה, גער בו וקללו: "וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם" (מלכים ב' ה', כז), ולדעת חז"ל נחשב מעשהו של גיחזי ללשון הרע. ראה: אבות דרבי נתן, נוסחא א', פרק ט"ו.
6. ראה את המקור לדברים אלה בירושלמי פאה פ"ה ה"א, ובבראשית רבה פ"ד, ז. בתנחומא בובער, וישב, עמ' 180, מופיעות רק שתי תלונות: "אבר מן החי" ו"נותנין את עיניהן בכנעניות". רשיי על אתר הביא את שלוש התלונות כאחת, אולם במקורות הנ"ל הן מופיעות מפיהן של רבי מאיר, רבי שמעון ורבי יהודה – כל אחת בנפרד. וראה בתרגום יונתן בן עוזיאל, שהביא תלונה אחת – "אבר מן החי", וראה עוד בפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ח. ב"בעל הטורים" לפסוק זה נאמר: "דיבתם רעה – בגימטריה שהם אכלו באבר מן החי".
7. בתנחומא, בובער, וישב, עמ' 180: "שאמר לשון הרע על אחיו". ב"פרקי דרבינו הקדוש" – פרקא דארבעה, כ"ד, נאמר: "שני צדיקים לקו על לשון הרע – אלו הן: יעקב ויוסף. יוסף מפני שסיפר לשון הרע נחשב בבית האסורים שנים עשרה שנה. יעקב מפני שקיבל נסתלקה ממנו רוח הקודש עשרים ושתיים שנה. למדת, שכל המספר לשון הרע לוקה אחת והמקבל לוקה שתיים".

אחורי האפוד. מאוחר יותר, כשעמד דואג על משמרתו והיה "ניצב על עבדי שאול" — הוא מסר למלכו את אשר ראה, ואמר: "ראיתי את בן־ישי בא נובה אל אחימלך בן אחיטוב, ושאל לו בה' וצידה נתן לו ואת חרב גלית הפלשתי נתן לו". התוצאה ידועה: המלך קרא לאחימלך, נזף בו ופסק: "מות תמות אחימלך — אתה וכל בית אביך", והורה לדואג לפגוע בו ובכל הכהנים. וכך אמנם היה: "ויפגע הוא בכהנים, וימת ביום ההוא שמנים וחמשה איש נשא אפד בד, ואת נב עיר הכהנים הָקָה לפי חרב" (שמואל א', כ"ב, יח-יט). מאחר ודבריו של דואג בפני שאול נחשבים בעיני חז"ל ל"לשון הרע"⁸, נשאלת, אפוא, השאלה, מדוע לא נענש על כך בעונש הצרעת?⁹

ג. **אליהו**. בשעה שברח אליהו מפני איזבל, שביקשה את נפשו, והגיע עד להר חורב, הוא שמע את דברי ה' האומר לו: "מה לך פה אליהו? בתשובתו אמר: "קנא קנאתי לה' אלוקי צבאות, כי עזבו בריתך בני ישראל, את מזבחתיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב וְאָנְתָּר אֲנִי לְבָדִי ויבקשו את נפשי לקחתה" (מלכים א' י"ט, יז). על דברים אלה הוא חוזר פעם נוספת בתשובתו ל"קול דממה דקה" (שם, יא), ודברים אלה נחשבים בעיני חז"ל לדיבור רע¹⁰ ול"לשון הרע"¹¹. אף כאן יש לשאול, מדוע לא נענש אליהו בצרעת על "לשון הרע" זו, שהטיח על עם ישראל?

ד. **ישעיהו**. בעת הקדשתו ראה נביא זה את ה' "יושב על כסא רם ונשא", ושרפים עומדים ממעל לו וקוראים "קדוש, קדוש, קדוש". המראה המהמם זעזע אותו והוא קרא: "אוי לי כי גדמיתי, כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי ישב", מיד עף אליו אחד מן השרפים ובידו רצפה (גחלת), נגע על שפתיו של הנביא ואמר: "הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחסאתך תִּכָּפֵר" (ישעיהו ו', ז). לדעת חכמים היה זה עונש על שדיבר רעה על בני ישראל¹². אף כאן יש לשאול, מדוע לא נענש ישעיהו בצרעת כדרך כל דוברי "לשון הרע"?

אפשר, שהתשובה התואמת והמתבקשת מאליה תאמר, שאין לראות בדעת חכמים זו כלל, הגורס שכל המספר "לשון הרע", ללא יוצא מן הכלל, לוקה בצרעת. חכמים אמרו, אמנם, שהצרעת באה על חטא זה, אך כוונתם לומר, כי כאשר היא מופיעה, היא תופיע בעטיו של חטא זה, אך אין זה הכרח לכל מספרי "לשון הרע". בהחלט קיימת האפשרות, שמספרים אלה או אחרים ייענשו גם בעונשים אחרים ולא דווקא בנגעים, והכל תלוי בחומרת החטא ובדעת עליון.

יוסף נענש בעונשים אחרים, אפשר אפילו חמורים יותר: הוא נמכר לעבד¹³, אשת אדוניו נתגרתה בו¹⁴ והוא ישב בבית הסוהר שתיים עשרה שנה¹⁵. גם דואג האדומי נענש בעונשים חמורים: הוא נטרד משני עולמות¹⁶, הוא לא חצה את ימיו ונשמתו נשרפה¹⁷. כך

8. ראה: תנחומא מצורע, א: "התחיל דואג לספר לשון הרע", וסנהדרין ק"ו, ע"ב. וראה ב"חובות הלבבות" לרבינו בחיי, שער התשובה, פרק ט', הסבור, שדברי דואג נחשבים לרכילות.
9. רב סבור, אמנם, בסנהדרין, שם, שדואג נצטרע, אך במקרא נעלם הדבר. וראה בחילופי גרסאות, שם, בסנהדרין, שרב אשי הוא זה שסבור כך ולא רב.
10. ראה: פסיקתא רבתא, י"א.
11. ראה: שיר השירים רבה א', לט: "באותה שעה שאמר אליהו על ישראל "לשון הרע".
12. פסיקתא, שם, ושיר השירים רבה, שם.
13. ראה בירושלמי פאה פ"ה, ה"א: "מה אמר (יוסף) — מזלזלין הן בני השפחות ונוהגין בהן כעבדים? לעבד נמכר יוסף".
14. בירושלמי שם: "מה אמר (יוסף) — נותנין עיניהן בבנות תארץ? הא דנָפָא מתגריא לך", וראה את המקבילה בבראשית רבה פ"ד, ז, והשווה לדברי רש"י בבראשית, שם.
15. ראה ב"פרקי דרבינו הקדוש", לעיל הע' 7.
16. ראה: ילקוט שמעוני לשמואל, רמ"ז קלא.
17. ראה: סנהדרין ק"ו, ע"ב.

גם אליהו: הוא אמנם לא נצטרע, אך בעטיו של חטא זה הוא סולק מהנהגת העם ונבואתו נמסרה לאלישע בן שפט¹⁸. הצו "ואת אלישע בן שפט תמשה לנביא תחתיך" – לא בא, לדעת חכמים, אלא כעונש על חטא זה¹⁹. וישעיהו – לא נענש, אמנם, בצרעת, אך כאמור, נצרבו שפתיו בריצפה שהשרף הגיש לפיו, ובעונש זה סר עונו וחטאתו כופרה²⁰.

אולם מעבר לתשובה זו ניתן להצביע בעזרת השוואת מקורות על אבחנה בין סוגים שונים של חטא "לשון הרע" ובעקבותיה על העונש הנדרש. במספר מדרשים קבעו חכמים קביעה נוספת, שהצרת תופיע כעונש גם על חטאים אחרים. באחד מהם נאמר: "על **אחת עשרה** דברים הנגעים באים: על עבודה זרה, על חילול השם, על גילוי עריות, על גנבות, על **"לשון הרע"**, על המעיד עדות שקר, על הדיין המקלקל את הדין, על שבועת שוא, על הנכנס בתחום שאינו שלו, על החושב מחשבות שקר, על המשלח מדנים בין אחים" (תנחומא מצורע, ד). לעומת זאת נאמר במדרש אחר: "על אחד עשר דברים הצרעת באה: על קללת השם, על גילוי עריות, על שפיכות דמים, **ועל האומר על חבירו דבר שאין בו**, על גסות הרוח, על הנכנס בתחום שאינו שלו, ועל לשון שקר, ועל הגניבות, ועל שבועת שקר, ועל המחלל שם שמים ועל עבודה זרה" (במדבר רבה נשא ז, ה').

השוואה בין שני מדרשים אלה מראה, כי "לשון הרע" המוזכרת במדרש הראשון נקראת במדרש השני, המקביל, בשם: "**האומר על חבירו דבר שאין בו**". ואין ספק שהכוונה ל"לשון הרע", שכן בהמשך מדרש זה מסתייע הדרשן בסיפור הצרעת, שהופיעה על ידו של משה במצרים כהוכחה, שכל "האומר על חבירו דבר שאין בו" לוקה בצרעת, ומשה, כידוע, טפל על בני ישראל "דבר שאין בהם" – שהם חסרי אמונה ולא יאמינו לו כי ה' שלחו. מכאן מתבקשת המסקנה, שהצרת אינה באה על כל "לשון הרע", אלא על זו הכוללת "דבר שאין בו", דהיינו: דיבור רע שאינו אמת.

לאור זאת, ולאחר עיון חוזר בדבריהם של יוסף, דואג, אליהו וישעיהו, ניתן יהיה להעיר, כי לשונם הרעה, עם כל היותה רעה – לא כללה "דבר שאין בו" ולפיכך לא באה עליהם הצרעת. יוסף סיפר, אמנם, לאביו על מעשיהם ומעלליהם של אחיו; הוא גם סיפר זאת בנימת "רעה" והעמיד אותם באור שלילי²¹, אך לא מצאנו בספרות חז"ל דעה כלשהי שתציג את דבריו כשקר. נהפוך הוא, ספרות זו מרחיקה אותו מכל שקר ומציגה את דבריו כדברי אמת. צא וראה את סיכום חייו של יוסף, שאותו סיכמו חז"ל בבואם להעריך את מעשיו לאור עשרת הדברות. הם אמרו, למשל, כי יוסף קיים את "לא תנאף" – בסרבו להענות לתביעתה של אשת פוטיפר; את "לא תגנוב" – בהביאו את כל כסף מצרים לפרעה²², ואת "לא תענה" – בהקפידו **להביא** את דיבת אחיו לאביו אך לא **להוציא** את דיבתם רעה. כלשונם: "**ויוצא** יוסף אין כתיב כאן אלא **ויבא**"²³. לדעתם – **הוצאת** דיבה

18. בשיר השירים רבה, שם, מוסברת עוגת הרצפים, שאותה מצא אליהו למראשותיו, כעונש על חטא "לשון הרע": "מהו רצפים! אמר רב שמואל בר נחמן, רוץ פה, רצוף פיות בכל מי שאמר דילטוריא על בני".

19. פסיקתא, שם.

20. בשיר השירים רבה, שם, נאמר: "תא חמי, מה כתיב תמן, 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה', אמר שמואל: 'רצפה' – רוץ פה, רצוף פה למי שאומר דילטוריא על בני".

21. וכה דבריו של רבינו יוסף בכור שור בפירושו: "כשהיו עושים דבר רע שלא כהוגן, היה מספר לאביו ומבאישם בעיני אביהם".

22. בראשית מ"ז, יד.

23. מכילתא דרשב"י, בשלח י"ג, יט; מכילתא דר"י, שם (מהדורת הורוויץ ויהי בשלח-פתיחתא, עמ' 80), ומדרש הגדול לבשלח י"ג, יט. וראה את דבריו של הרמב"ן בפירושו לבראשית ל"ז ב': "ומביא דיבה – הוא אשר יראה יגיד, אבל מוציא דיבה – הוא כסיל האומר שקר". והשווה לדבריו במדבר י"ג, לב. וראה את האברבנאל לבראשית, הסבור, שיוסף לא אמר משלו מאומה, אלא הביא לפני אביו את אשר אחרים מדברים על אחיו.

היא תרגומו של הדיבר "לא תענה ברעך עד שקר" אך ה**בא**ת דיבה אינה שקר²⁴ ואינה עבירה על לאו זה²⁵. לפיכך, בבואנו להעריך את מעשיו של יוסף כלפי אחיו²⁶ נוכל להעריכם כ"לשון הרע" אך לא כשקר, ועל עבירה מסוג זה לא נענשים, כאמור, בצרעת. כך גם לגבי דבריו של דואג. הוא סיפר לשאול את אשר התרחש בין דוד לבין אחימלך, ללא כל תוספת של דברי שקר. אליהו – סיפר את המציאות האמיתית ששררה בימיו, וישעיהו ביטא את תחושתו וידיעותיו על הרמה המוסרית של החברה שבתוכה הוא מצא את עצמו, ללא כל תוספת של שקר.

לעומת זאת – עיון מחודש במעשיהם של משה, מרים וגיחזי מראה, כי דבריהם, שהיו בבחינת "לשון הרע" כללו בתוכם גם "דבר שאין בו". משה, שאמר: "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקל" – ייחס לבני עמו "דבר שאין בו", כי, כאמור, הגיב ה' במילים "מאמינים בני מאמינים הם"! מרים, שדברה במשה מה שדברה, כללה בדבריה "דבר שאין בו": היא ייחסה למשה רמת נבואה השווה לנבואתה ולנבואת אהרן²⁷ ("הלא גם בנו דבר"), וגיחזי, שהציג את אלישע באור שלילי – כלל בדבריו דברי שקר על אודות השליחות שאדונו הטיל עליו זה עתה. שלושה אלה על שכללו בדבריהם גם דברי שקר נענשו בצרעת, אחרים שדיברו רעה אך לא כללו בה "דבר שאין בו" – לא.

24. אכן, במקרא מופיעה לשון הרע בעזרת הפועל "יצא": "ויוציאו דיבת הארץ" (במדבר י"ג, לב); "מוציאי דיבת הארץ רעה" (שם י"ד, לז); "והוציא עליה שם רע" (דברים י"ג, יד); "כי הוציא שם רע" (שם, שם, יט); "מוציא דיבה הוא כסיל" (משלי י', יח).
25. כאמור, הוציאו המרגלים את דיבת הארץ רעה (ראה: הערה 24). ולדעת חז"ל נחשבים דבריהם ל"לשון הרע", כפי ששנינו במשנה ערכין ג', ה: שלא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על "לשון הרע".
26. אפשר, שבין האחים לבין יוסף היו חילוקי דעות הלכתיים לגבי היתר המעשים או איסורם. ראה על כך את דיונו הארוך של מ"מ כשר, ב"תורה שלימה", כרך ו', עמ' תתקצ"ג-תתקצ"ה.
27. ראה במדבר רבה, נשא, ז' ד': "ועל לשון שקר – זו מרים".